

*Анатолій Анатолійович Петренко,
докторант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
доктор філософії у галузі міжнародного права
ORCID: 0000-0002-1646-6652*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА В ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ

Постановка питання. Реалізація права є ключовою умовою ефективного функціонування правової системи, оскільки саме на цьому етапі нормативні приписи набувають реального змісту та практичного значення. У правових системах держав – членів Європейського Союзу реалізація права розглядається не лише як завершальна стадія правового регулювання, а й як складний багатоаспектний процес, що поєднує нормативні, інституційні та процедурні механізми забезпечення прав і свобод людини, законних інтересів суб'єктів права та публічних інтересів. Сучасні трансформаційні процеси, пов'язані з євроінтеграцією, цифровізацією публічного управління, посиленням ролі наднаціональних інституцій, а також із реагування правових систем на кризові виклики, актуалізують переосмислення традиційних підходів до реалізації права.

Особливого значення в цьому контексті набуває аналіз європейських моделей реалізації права, що ґрунтуються на принципах верховенства права, правової визначеності, пропорційності та ефективного судового захисту. Практика Європейського Союзу та його інституцій, істотно впливає на формування уніфікованих стандартів реалізації правових норм, зокрема у сфері їх виконання, застосування та дотримання. Вивчення сучасних підходів і практичних вимірів реалізації права в правових системах Європейського Союзу дає змогу не лише виявити загальні тенденції розвитку європейського правопорядку, а й окреслити можливості адаптації цих підходів у національних правових системах в умовах правових та суспільних трансформацій.

Метою статті є аналіз сучасних підходів до реалізації права у правових системах Європейського Союзу з урахуванням особливостей взаємодії наднаціонального та національного правопорядків, а також визначення їх практичних вимірів крізь призму судової практики Суду Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначеної проблематики у своїх дослідженнях торкалися різні вчені, як зарубіжного, так і вітчизняного простору. Серед зарубіжних дослідників слід виділити Г. де Бурка, Б. де Вітте, Ф. Гофмейстера, П. Крейга, Т. Харлі та ін. На вітчизняному правовому полі вагомий внесок у вивчення окресленої проблематики зробили: В. Денисов, який багато праць присвятив вивченню проблем взаємодії міжнародного права з внутрішнім правом держав; Н. Оніщенко, яка досліджувала особливості реалізації прав у правовій системі Євросоюзу; О. Петришин, який аналізував проблеми реалізації та захисту прав у сучасних правових системах; С. Шевчук, який здійснював дослідження у контексті верховенства права, судової практики та впливу європейських стандартів на національні правові системи та ін.

Виклад матеріалу. Сучасні підходи до реалізації права у правових системах Європейського Союзу формуються під впливом інтеграційних процесів, розвитку національних інститутів і необхідності забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини. Європейський Союз, як унікальне правове утворення, поєднує національні правові системи держав-членів із правопорядком ЄС, що зумовлює особливості реалізації норм права на практиці. Насамперед необхідно зазначити, що значна кількість держав – членів ЄС дотримуються моністичної теорії співвідношення міжнародного та національного права, сутність якої полягає в тому, що міжнародне та національне право є окремими системами, що становлять єдиний правопорядок [1, с. 30].

Розподіл компетенції між ЄС і державами-членами передбачає функціонування відповідних механізмів реалізації і дії норм права ЄС на рівні Євросоюзу і держав-членів. Він являє собою сукупність заходів з метою забезпечення дії права ЄС у державах-членах. Головне завдання цього механізму полягає у створенні умов для дії норм права ЄС як у сфері компетенції ЄС, так і у сфері компетенції держав-членів. Способи і обсяг регулювання визначають як ЄС, так і держави-члени залежно від наявної компетенції. Зі свого боку держави-члени створюють для реалізації актів ЄС на своїй території відповідні правові умови. Так, установчі договори про ЄС були ратифіковані державами – членами ЄС згідно з власними процедурами, які застосовуються до звичайних міжнародних договорів. У країнах, які дотримуються моністичного підходу до співвідношення міжнародного договору і внутрішнього закону для введення положень установчих договорів у внутрішній правопорядок достатньо було ухвалення акта ратифікації. Країни, які дотримуються дуалістичного підходу, виходили з необхідності трансформації положень установчих договорів шляхом ухвалення законів парламентами. Так зробили протягом 1957 року Німеччина, Бельгія та Італія. Парламенти Люксембургу і Голландії, яких не можна віднести до країн з дуалістичними традиціями, з метою інкорпорації права ЄС також ухвалили закони [2]. А в таких державах-членах, як Фінляндія, Естонія, Люксембург взагалі немає законодавчих положень, які б забезпечували дію норм права ЄС на їх території. Проте в них немає проблем з реалізацією права ЄС. Цьому значною мірою сприяють національні суди [3].

Одним із ключових підходів є принцип верховенства права ЄС, відповідно до якого норми Союзу мають пріоритет над внутрішнім законодавством держав-членів. Це забезпечує єдність правового простору та однаковість застосування правових приписів у різних країнах. Реалізація права у цьому контексті передбачає не лише формальне виконання норм, а й їх інтеграцію в національні правові механізми.

Вже з зазначеного очевидно, що між правом Європейського Союзу та національними правовими системами держав-членів існує тісна взаємозалежність. Цей взаємозв'язок стає особливо помітним у тих випадках, коли реалізація норм права Союзу на внутрішньодержавному рівні супроводжується посиленням значення національного права як важливого елементу функціонування правової системи ЄС.

Водночас, як зазначає низка вчених, «оскільки пряме застосування національного права інституціями Союзу все ще є доволі рідкісним явищем, було б занадто прирівнювати статус національного права в правовому порядку Союзу до статусу права Союзу в національному правопорядку. І якщо поняття правового порядку зарезервовано для систем, які мають таку ієрархію норм, що норми нижчого ієрархічного порядку можуть бути визнані недійсними через несумісність з нормами вищого порядку, тоді правові системи Союзу та національні правові системи все ще можна вважати двома окремими правовими порядками» [4, с. 25].

Як зазначає І. Брацук, унікальність ЄС пов'язана насамперед з автономним характером його правопорядку. Одними з важливих чинників такої автономії є те, що чинність і дія на території держав-членів норм права ЄС не залежить від їх внутрішнього законодавства. Незалежності права ЄС сприяє й автономія тлумачення його норм Судом ЄС. І хоча право ЄС тісно взаємодіє з міжнародним і внутрішнім правом, воно може існувати і функціонувати тільки як незалежне від міжнародного та внутрішнього права держав-членів. Як зазначив Суд ЄС, «на відміну від звичайних міжнародних договорів Договір про ЄС створив власну систему права, що після набуття чинності договором стала інтегрованою частиною систем права держав-членів, яку їхні суди зобов'язані застосовувати». Суд підкреслив, що «суб'єктами права ЄС є не тільки держави-члени, а й рівною мірою їх громадяни. Тому право ЄС, яке накладає певні обов'язки на кожного громадянина, повинно наділяти його й правами». Це означає, що право ЄС є джерелом внутрішнього права цих держав. Проте інтегрованість права ЄС у внутрішнє право держав-членів не суперечить його автономії: воно залишається особливим правопорядком, незалежним від держав-членів» [1, с. 58–59].

Важливим сучасним напрямом є принцип прямої дії права ЄС, що уможливорює окремі норми безпосередньо застосовувати в національних судах та адміністративній практиці. Це посилює роль судових інституцій у процесі реалізації права, оскільки саме суди стають гарантом ефективного виконання європейських правових стандартів. Водночас реалізація цього принципу не є автоматичним процесом, оскільки потребує узгодженого механізму інтеграції норм права ЄС у націо-

нальні правові системи держав-членів. Саме тому ключову роль у формуванні єдиного підходу до застосування європейського права відіграє Суд Європейського Союзу, який через свою практику забезпечує належне впровадження та однакове тлумачення правових стандартів.

Так, Суд ЄС вже на етапі створення ЄС своїми рішеннями зробив вдалу спробу уніфікувати підхід до введення положень права ЄС у внутрішні правові порядки держав-членів. У своєму рішенні у справі 9/65 він наголосив, що рецепція не має своїм результатом їх трансформацію у внутрішнє право і тому вони мають застосовуватися національними судами не як внутрішнє право, а як право ЄС [5]. Згодом ця позиція Суду ЄС була визнана національними судами [6]. Більше того, за твердженням В. Муравйова, країни, які приєднувались до ЄС у наступні роки, врахували необхідність забезпечення таких умов реалізації норм права ЄС на своїй території, які б виходили з визнання автономного характеру правового порядку Євросоюзу з його приматом і прямою дією його норм [7, с. 58–59].

Як слушно зазначає вчений, враховуючи, що реалізація права ЄС здійснюється переважно на території держав-членів, останні мають створити для цього відповідні умови. Внутрішні правові порядки держав-членів мають передбачати спеціальні заходи з гарантування виконання права ЄС (принцип лояльності). У ст. 4 Договору про створення ЄС зазначено, що «Союз і держави-члени допомагають одна одній у реалізації завдань, що випливають з цих Договорів. Держави-члени вживають усіх відповідних заходів, загальних чи окремих, для забезпечення виконання зобов'язань, передбачених даними договорами або актами інститутів Союзу. Держави-члени полегшують реалізацію завдань Союзу і утримуються від будь-яких заходів, які можуть загрожувати досягненню цілей Союзу» [7, с. 58–59].

У разі наявності норм прямої дії держави – члени Європейського Союзу позбавлені повноважень ухвалювати будь-які національні нормативно-правові акти з метою їх подальшої імплементації чи конкретизації, оскільки такі норми підлягають безпосередньому застосуванню на всій території Союзу. Більше того, держави-члени не повинні повторно оприлюднювати акти інституцій ЄС, що містять норми прямої дії, зокрема регламентів, у власних збірниках законодавства, адже подібні дії можуть призвести до викривлення змісту правових приписів, створення правової невизначеності та порушення принципу єдності та автономії правового порядку Європейського Союзу. Такий підхід послідовно підтверджується практикою Суду ЄС, який у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що норми права ЄС прямої дії породжують безпосередні права та обов'язки як для держав-членів, так і для приватних осіб, а їх застосування не може бути поставлене у залежність від ухвалення будь-яких національних заходів. Суд ЄС виходить із того, що втручання національного законодавця у сферу дії регламентів або інших актів прямої дії, зокрема шляхом їх відтворення чи інкорпорації у внутрішнє законодавство, є несумісним із принципами автономії та верховенства права Європейського Союзу. У цьому контексті Суд підкреслює, що держави-члени зобов'язані забезпечити повну ефективність норм ЄС, утримуючись від будь-яких дій, які можуть поставити під сумнів їх однакове тлумачення та застосування в межах Союзу, а також від заходів, здатних створити ризик колізій між правом ЄС і національним правовим порядком. Зазначений підхід отримав закріплення у рішенні у справі 26/62 [8], де Суд уперше сформулював доктрину прямої дії, наголосивши, що право ЄС становить автономний правовий порядок, норми якого можуть безпосередньо наділяти приватних осіб суб'єктивними правами, що підлягають захисту в національних судах. Подальший розвиток цієї позиції було здійснено у справі 6/64 [9], де Суд закріпив принцип верховенства права ЄС над національним правом, підкресливши неприпустимість одностороннього усунення дії норм ЄС шляхом прийняття внутрішньодержавних актів.

З іншого боку, з метою сприяння реалізації норм права ЄС держави-члени застосовують організаційно-правові заходи, здійснювані індивідуально або колективно, зокрема в рамках Союзу, і спрямовані на втілення в життя цих норм. Для цього використовуються вже відомі міжнародно-правовій практиці заходи, як проведення зустрічей, консультацій, обмін інформацією, скликання конференцій, створення спеціальних органів тощо. У разі необхідності держави-члени розробляють рекомендації з метою удосконалення процесу реалізації, розробки внутрішнього законодавства. Широкого застосування отримала в ЄС практика підготовки Комісією ЄС так званих Білих книг з питань гармонізації законодавства держав-членів [10, с. 16].

Загалом гармонізація законодавства, яка здійснюється через директиви, регламенти та рішення інституцій ЄС, набуває суттєвого значення. Такий підхід спрямований на зближення правових систем держав-членів і формування спільних правил у ключових сферах: економіці, соціальній політиці, екології, цифровому просторі.

Не менш актуальним є підхід, пов'язаний із захистом основоположних прав і свобод, закріплених у Хартії основних прав Європейського Союзу та практиці суду ЄС. Реалізація права дедалі більше орієнтується на людиноцентричну модель, де пріоритетом виступає забезпечення доступу до правосуддя, рівності та недискримінації, а також створення таких правових механізмів, які гарантують не лише формальне закріплення права, а й їх реальне та ефективне здійснення. У цьому контексті особливого значення набуває практика Суду Європейського Союзу, яка відіграє ключову роль у конкретизації змісту основоположних прав і свобод та формуванні єдиних стандартів їх захисту в межах правопорядку Союзу.

Саме через таку практику простежується тісний взаємозв'язок між правом Європейського Союзу та національними правовими системами держав-членів, що зумовлює необхідність звернення до національних правових традицій, як допоміжного інструменту тлумачення норм права Союзу. Передусім слід нагадати, що право Союзу багато в чому було натхненне національним правом, і що в таких випадках національне право, або радше спільні національні правові традиції, можуть слугувати вторинним засобом тлумачення для цілей права Союзу. Найбільш чітким прикладом є той факт, що спільні конституційні традиції держав-членів мають значення для визначення основоположних прав, які становлять загальні принципи права Союзу [4, с. 19].

Своєю чергою посилення людиноцентричної орієнтації права Європейського Союзу та необхідність забезпечення ефективної реалізації основоположних прав у багаторівневому правопорядку об'єктивно зумовлюють пошук нових інструментів правозастосування. Одним із таких інструментів стає цифровізація правових процесів, яка розглядається в ЄС не лише як технічна модернізація, а як системний механізм підвищення доступності, прозорості та ефективності здійснення правосуддя й реалізації прав і свобод особи, що особливо актуально в умовах кризових викликів і трансформації суспільних відносин. Цифровізація правозастосовної та правореалізаційної діяльності в Європейському Союзі формує нові стандарти взаємодії між публічною владою та особою, зменшуючи адміністративні бар'єри й забезпечуючи оперативність доступу до правових механізмів захисту. Запровадження електронного судочинства, цифрових адміністративних процедур, онлайн-платформ для надання публічних послуг сприяє уніфікації практик реалізації права в державах – членах ЄС та посиленню принципу правової визначеності. У цьому контексті цифрові інструменти виступають не лише технічним засобом модернізації правової системи, а й важливим інституційним чинником забезпечення верховенства права, стійкості правопорядку та адаптивності правових механізмів до кризових і надзвичайних умов.

Висновки. Сучасні підходи до реалізації права у правових системах Європейського Союзу характеризуються поєднанням наднаціонального регулювання та національної правозастосовної практики, пріоритетом прав людини, гармонізацією законодавства та впровадженням інноваційних механізмів забезпечення ефективного функціонування правопорядку Євросоюзу. Практика держав – членів Європейського Союзу свідчить про поступове формування гнучкої та адаптивної моделі реалізації права, орієнтованої на забезпечення ефективності, доступності та правової визначеності. Використання цифрових технологій не лише оптимізує процеси правозастосування та захисту прав, а й підсилює інституційну спроможність правових систем реагувати на надзвичайні обставини без зниження стандартів верховенства права. У підсумку, сучасні підходи до реалізації права в ЄС демонструють спрямованість на сталий розвиток правового простору Союзу, посилення довіри до публічної влади та утвердження людиноцентричного виміру європейського права.

Список використаних джерел

1. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів: монографія / за наук. ред. проф. М. М. Микієвича. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.
2. Case 9/65, San Michel / European Community. Luxembourg: Court of Justice, 1965. ECR 35. S. 372.
3. Rideau J. Droit institutionnel de l'Union européenne. P., 2010. 1464 p.

4. Katja Karjalainen, Iina Tornberg, Aleks Pusiainen. *International Actors and the Formation of Laws*. Springer. 2022. 197 p.
5. Isaac G. M., Blanquet M. *Droit general de l'Union europeenne*. P., 2012. 768 p.
6. Case 9/73, Frontini / European Community. Luxembourg: Court of Justice, 1965. ECR 35.
7. Муравйов В. І. Реалізація норм права Європейського Союзу у внутрішніх правопорядках держав-членів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1086. С. 58–64.
8. Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen: Judgment of the Court of 5 February 1963, Case 26/62. *European Court Reports*. 1963. P. 1–13
9. Costa v. ENEL: Judgment of the Court of 15 July 1964. Case 6/64. *European Court Reports*. 1964. P. 585–595.
10. Муравйов В. І. Вступ до права Європейського Союзу: підручник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 303 с.

References

1. Bratsuk I. Z. *Teoretyko-pravovi zasady implementatsii prava Yevropeiskoho Soiuzu v natsionalne pravo derzhav-chleniv: monohrafiia; za nauk. red. prof. M. M. Mykiiievycha*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2016. 230 s. (in Ukr.).
2. Case 9/65, San Michel / European Community. Luxembourg: Court of Justice, 1965. ECR 35. S. 372.
3. Rideau J. *Droit institutinnel de l'Union europeenne* / P., 2010. 1464 p.
4. Katja Karjalainen, Iina Tornberg, Aleks Pusiainen. *International Actors and the Formation of Laws*. Springer. 2022. 197 p.
5. Isaac G. M., Blanquet M., *Droit general de l'Union europeenne*. P., 2012. 768 p.
6. Case 9/73, Frontini / European Community. Luxembourg: Court of Justice, 1965. ECR 35.
7. Muraviov V. I. *Realizatsiia norm prava yevropeiskoho soiuzu u vnutrishnikh pravoporiadkakh derzhav-chleniv. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. 2013. № 1086. S. 58–64 (in Ukr.).
8. Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen: Judgment of the Court of 5 February 1963, Case 26/62. *European Court Reports*. 1963. P. 1–13.
9. Costa v. ENEL: Judgment of the Court of 15 July 1964. Case 6/64. *European Court Reports*. 1964. P. 585–595.
10. Muraviov V. I. *Vstup do prava Yevropeiskoho Soiuzu: pidruchnyk*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet», 2007. 303 s. (in Ukr.).

Петренко А. А. Реалізація права в правових системах Європейського Союзу: сучасні підходи та практичні виміри

Стаття присвячена комплексному аналізу сучасних підходів до реалізації права у правових системах Європейського Союзу з урахуванням трансформації правозастосовної практики в умовах багаторівневого правопорядку. Аналізується практика Суду ЄС як інструменту конкретизації змісту прав і свобод, формування загальних принципів права Союзу та забезпечення їх однакового застосування в державах-членах. Зроблено висновок, що підходи до реалізації права у правових системах Європейського Союзу характеризуються поєднанням наднаціонального регулювання та національної правозастосовної практики, пріоритетом прав людини, гармонізацією законодавства та впровадженням інноваційних механізмів забезпечення ефективного функціонування правопорядку ЄС.

Ключові слова: норми права, інтеграційні процеси, правопорядок, міжнародне право, імплементація, реалізація права, правова система, цифровізація, права людини.

Petrenko A. A. Implementation of law in the legal systems of the European Union: modern approaches and practical dimensions

The article is devoted to a comprehensive analysis of modern approaches to the implementation of law in the legal systems of the European Union, taking into account the transformation of law enforcement practice in the conditions of a multi-level legal order. It is noted that the practice of the European Union and its institutions significantly influences the formation of unified standards for the implementation of legal norms, in particular in the field of their implementation, application and compliance. One of the key approaches is the principle of the rule of law of the EU, according to which the norms of the Union have priority over the domestic legislation of the member states, which ensures the unity of the legal space and the uniformity of the application of legal provisions in different countries. Another important modern direction is the principle of direct effect of EU law, which allows individual norms to be directly applied in national courts and administrative practice. This strengthens the role of judicial institutions in the process of implementing law, since it is the courts that become the guarantor of the effective implementation of European legal standards.

It is substantiated that the implementation of law in the EU is increasingly oriented towards a human-centric model, within which the priority is to ensure effective protection of individual rights and freedoms, access to justice, equality and non-discrimination. The practice of the Court of Justice of the EU is analyzed as a tool for specifying the content of rights and freedoms, forming general principles of Union law and ensuring their uniform application in the Member States.

Separately, the digitalization of legal processes is analyzed as a modern tool for increasing the accessibility, transparency and efficiency of the implementation of rights in the EU, in particular in the context of the functioning of e-justice and the use of digital legal mechanisms. It is concluded that approaches to the implementation of law in the legal systems of the European Union are characterized by a combination of supranational regulation and national law enforcement practice, the priority of human rights, the harmonization of legislation and the introduction of innovative mechanisms to ensure the effective functioning of the EU legal order.

Keywords: rules of law, integration processes, rule of law, international law, implementation, realization of law, legal system, digitalization, human rights.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-410-415

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.02.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026